

הכינוס הכ"ב לידיעת הארץ

ירושלים, ט'—י" באייר תשכ"ה (11—12 במאי 1965)

לרגל פתיחת מוזיאון ישראל בירושלים הוחלט לערוך כינוס מיוחד מטעם כל המוסדות הנוגעים בדבר — המחלקה לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה ואגף העתיקות והמוזיאונים — על הנושא "המחוקר הארכיאולוגי בישראל". הפתיחה החגיגית של הכינוס נערכה בבנייני האומה ביום ג', ט' באייר תשכ"ה (11 במאי 1965) בערב. בראש המושב הראשון ישב ד"ר א. בירן, מנהל אגף העתיקות והמוזיאונים.

בדברי פתיחתו בירך ד"ר בירן את המלומדים מחוץ-לארץ שבאו לכינוס, ועמד על החשיבות הרבה הנודעת להקמת מרכז לאמנות ולהיסטוריה, אשר ישמש אכסניה לתרבותה החומרית של הארץ. לא מקרה הוא, כי לרגל פתיחת מוזיאון ישראל תברו יחדיו שלושת המוסדות העיקריים העוסקים בחקר הארץ וקדמוניותה, כדי לסכם את המחקר הארכיאולוגי מאז קום המדינה. מחקר זה הוא פרי עמלם המשותף של המלומדים, מזה, ושל מחנה גדול של שותרי עתיקות וחברי החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, מזה, השומרים על גזלת העבר ומזכים אותנו בתגליותיהם וכידיעותיהם. אכן, חג המוזיאון הוא גם חגם. לאחר שהדגיש את הצורך להחזיר כציבור את תודעת החשיבות שבהקמת מוזיאונים — הן מקומיים והן אזוריים — הביע ד"ר בירן דברי תודה והערכה לכל אלה שנתנו יד לתכנון המוזיאון לעתיקות ולהקמתו, ובמיוחד לחברים פ. פ. כהנא, רות עמירן, רות הסטרין, מרים תדמור, לוי יצחק רחמני, תמר יורצאלי, אברהם איתן, אינה פומרנץ וחנה כצנשטיין. וכך סיים את דבריו: "נברך היום על ראשית המוגמר. מבניין קטן יצאנו לארמון פאר, ממסגרת ממשלתית למעוף ממלכתי, מנדבך אחד לשילוב כל הארכיאולוגיה הישראלית. ברוך שהחיינו והגיענו לזמן הזה!"

את דבר החברה לכינוס הביא מר יוסף אבירם. בדבריו אמר, בין היתר: "קשה מאוד להקיף את כל התחומים שבהם התקדם המחקר הארכיאולוגי, אך די במבט חטוף במוזיאון כדי לראות מה רבים ההישגים. אנחנו מתפעלים מכל תגלית, והנה לפנינו כל האוצר העצום, והלב מתמלא שמחה וגאווה. אכן, כמה מרץ ומאמצים, כשלונות והצלחות שקועים במוצגים יקרים אלה — פרי עמלם המשותף של אנשי-מדע ואנשי המעדר המכושף, של נוער לומד ושל אנשי צבא. החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, חלוצת המחקר הארכיאולוגי היהודי, רואה את עצמה כ"מחותנת" ראשית בחג הזה". לאחר שקרא את קול-קורא החברה שהופיע לפני 51 שנה*, תיאר מר אבירם בקצרה את פעולות החברה — בתחום החפירות כבתחום הפרסומים — וסיים:

* ראה פתח-דבר לספר "מערכו של גליל תוהף הגליל", ירושלים תשכ"ה.

הכינוס הכ"ב לידיעת הארץ

"תכנית הכינוס דהוסיא מאוד, כי רצינו לתת את המאכסימום במינימום של זמן, ואין ספק, שתחומים שלמים לא יבואו לביטוי מלא. זהו דבר החברה על רגל אחת, ואיך זיל גמור בהרצאות ובסיוורים בקריית המוזיאונים".

כן השמיצו דברי ברכה פרופ' א. רייט מן ההיברו יוניון קולג'י, ד"ר ר. בארגט מן המוזיאון הבריטי, פרופ' ס. מארינאטוס מיוון, פרופ' ר. גירשמן שהגיע מפרס, פרופ' גאסטון וייט מפאריס והרונת מינדה גינצבורג-ברונפמן בשם משפחת ברונפמן, תורמי הבניין למוזיאון ברונפמן למקרא ועתיקות.

לאחר דברי-הברכה הרצו פרופ' ב. מזר ופרופ' י. ידן (דברי פרופ' ידן מובאים לעיל, עמ' 117 ואילך).

תקופת-הברונזה התיכונה ב'

מאת

בנימין מזר

המרה סקר את הבעיות העיקריות הכרוכות בשלשת השלבים של תקופת-הברונזה התיכונה ב' (MB II) בארץ-ישראל, כייחוד נדונו אופיו המיוחד של כל אחד מהשלבים האלה ומסגרתו הכרונולוגית על-סמך הנתונים המצריים והאכדיים, מזה, והממצא הארץ-כיאלוגי, מזה.

בשלב הראשון (MB II A; המאות הכ'--הי"ט לפסה"ג, ימי השושלת הי"ב של מצרים) היתה הקובעת בארץ האוכלוסייה השמית-המערבית של נוודים ונוודים-למחצה, שהיו בתהליך של התיישבות-קבע וייסוד ערים מבוצרות, במיוחד באזורי החוף ולאורך דרכי-התחבורה הראשיות. הלכה וגברה השפעתה המדינית ההכלכלית של מצרים, השפעה שהגיעה לשיאה כסוף ימי השושלת הי"ב, עת נהפכו כמה מן הערים החשובות למעוזים מצריים.

השלב השני (MB II B; המאות הי"ז--הי"ז) עמד בסימן התפשטותם העצומה של השמיים-המערביים וייסוד מלכויותיהם בכל מרחב הסהר הפורה, כד בבד עם החלשת עוצמתה של מצרים בימי השושלת הי"ג והצפתה ביסודות שמיים-מערביים, עד שבסוף המאה הי"ח השתלטו "מושלי הארצות הנכריות" (ההיקסוס) על רוב רובה של מצרים. מה שמאסין את התקופה מראשיתה הוא עיורה של ארץ-ישראל בקנה-מידה גדול, הירוק קשריה עם ממלכות סוריה ומיסופוטאמיה, התאורחות שיטת-הביצור של סוללות מעפר כבוש והתפתחותם של כרכים גדולים, שכללו מצודת מלך ועיר תחתית מוקפת סוללה, כגון קטנה הצור. היתה זו תקופה של קשרי-מסחר נרחבים, של שכלול המלאכות השונות — ובמיוחד של הקיראמיקה — ושל גאות כלכלית, שהעלו את הארץ

• ההרצאה תתפרסם בצורה מודרבת בקובץ ארץ-ישראל, ח (ספר סוקניק).

הכינוס הכ"ב לידיעת הארץ

לדרגה תרבותית גבוהה. עם זאת לא פסחו על הארץ בתקופה ארוכה זו מאורעות מדיניים־צבאיים שהביאו לחורבן ערים ולבנייתן מחדש.

את השלב השלישי של תקופת־הברונזה התיכונה (MB II C; מסוף המאה ה־17 עד אמצע המאה ה־15) מציין שידוד המערכות המדיניות בקדמת־אסיה: שקיעתן של הממלכות השמיות־המערביות והצפתן ביסודות אתניים זכריים. עם ראשית התבססותה של השכבה השלטת החורית, שכללה יסוד הודו־איראני, החלה להשתנות התמונה האתנית, החברתית והתרבותית של סוריה וארץ־ישראל. אשר לתרבות החורית -- אופייניות לה השיטות החדשות בניצור ערים, ובמיוחד חלקלקות־האבן הכנויות בנייה "יקלופית", כמו החלקלקה של שכם, והופעתם של מקדשים מבוצרים, מטיפוס המקדשים המוכרים משכם (שלב 6 ב"מיתחם"), מגידו (בניין 2048, שאח שלבו הקדום יש לייחס לשכבה X) וחצור (שכבה 3 בעיר התחתית). כן חלו שינויים בתכניות הבניינים ובקיראמיקה. לזמן זה יש לייחס, כנראה, גם את המצאת הכתב האלפביתי אפשר לראות בתקופת־הברונזה התיכונה ב־3 (MB II C) שלב־מעבר מתקופת־הברונזה התיכונה לתקופת־הברונזה המאוחרת, ומבחינות שונות -- אף התחלת תקופת־הברונזה המאוחרת בארץ.

ה מ ו ש ב ה ש נ י התקיים כבוקרו של יום ד', י' באייר (12 במאי), באולם ויזן שבקריית האוניברסיטה. במושב זה הרצו פרופ' מ. שטקליס, מר ז'אן פרו, גב' רות עמירן, פרופ' ש. ייבין, ד"ר י. קפלן וד"ר י. אהרונז. יו"ר המושב היה פרופ' ד. עמירן.

צטרפו הראשונים של האדם הקרמון פעמק־הירדן

מ א ת

מ ש ה ש ט ק ל י ס

אשר לעמוד על קורות ארץ המקרא בתקופה הפריהיסטורית עלימי תגליות במערות ובאתרים שעל פני הקרקע שבהם התגוררו בני תקופת־האבן. רק לפני ארבעים שנה החל המחקר השיטתי של האתרים מתקופת־האבן, כאשר השף F. Turville-Peter שתי מערות בגליל העליון, ומצא באחת מהן עצם־מצח מאובנת של אדם. עצמות מאובנות של היות ותעשייה ליתית מתקופת מוסטיה, היה זה השריד הראשון מן האדם הניאנדרתאלי שנתגלה במזרח התיכון, ובכך הופץ אור על פרק חדש בתולדות תקופת־האבן באזור.

התרבויות הפאליאוליתיות הקדומות ביותר שנתגלו במערות נחשבו לתרבויות הקדומות ביותר במזרח התיכון, ומבחינה כרונולוגית יוחסו לפאליאוליתיקון העליון, בהסתמך על מצבורים זומים שנתגלו באירופה, אולם המתכונת הכללית של התרבויות

הכינוס הכ"ב לידיעת הארץ

הפלאוליתיות של ארץ־ישראל שונה, למעשה, מן המתכונת האירופית, ואין בידינו כרונולוגיה מתאימה להשוואה. לא ייפלא אפוא, שהדעות על המצבורים הפלאוליתיים בארץ־ישראל היו חלוקות ביותר. עתה יש לנו כל היסוד להניח, ששוב אין תוקף לדעה המתבססת על חפירות מערות הכרמל ומדבר יהודה. הסכימות הגיאוכרונולוגיות שהציעו כמה חוקרים סותרות זו את זו, ובשלב הנוכחי של חקר תקופת־האבן אין להן עוד כל חשיבות.

בשנת 1959 נעשתה בעמק־הירדן תגלית ארכיאולוגית שהוללה מהפכה עצומה בדעותינו על הפלאוליתיקון בארץ־ישראל ובמזרח התיכון. כרוב התגליות החשובות נעשתה גם תגלית זו במקרה—עלידי דחפור שעבד בקירבת תל עוביידיה, בגדה המערבית של הירדן, הדחפור נסע ברובד של משקעים מן השלב הנקרא Melanopsis והתריבתו בחלקו. פרופ' ל. פיקרד מייחס משקעים אלה לפלייסטוקן התחתון. במקום נמצאו עצמות מאובנות של יונקים, כלי־צור פרימיטיביים מאוד ורסיסי עצמות של האדם הקדמון. בדיקה גיאולוגית של הרובד וחקירה פאליאונטולוגית וארכיאולוגית של ממצאי האבן העלתה, שהאתר קדום מאוד וחשוב מאוד. לא היה ספק, שהיפוסים שיטתיים במקום עשויים להעלות ממצאים ממדרגה ראשונה, שיהיה בהם כדי לנסוך אור על סביבתו ועל תרבותו של האדם הקדמון בעמק־הירדן ובדרום־מערבה של אסיה. משלחתנו, ששמה הרשמי הוא "המשלחת לחקר הפלייסטוקן והפריהיסטוריה של עמק־הירדן", עשתה את עבודתה מטעם האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, והודות למענקי האקדמיה, הקרן הלאומית השווייצרית, קרן ונר־גרן והחברה הפיליזופית האמריקאנית, יכלה לפתח פעולה ענפה, שכללה גם מחקרים גיאולוגיים ופאליאונטולוגיים.

המשקעים של שלב מילאנופסיס משתרעים על שטח של 12 קמ"ר, בערך. שטח זה נבדק מבחינה ארכיאולוגית בשלושה מקומות בלבד, שסומנו B, A ו־C. הממצא המעניין ביותר היה מישטה חניה של האדם הקדמון. שנחשף בין השנים 1960 ו־1965. במישטה זה נתגלה שפע של כלי־אבן, של שברי עצמות של בעלי־חיים שהיו בשימוש האדם ושל שרידי חיות.

הרובדים נוטים בזווית של 65 מעלות דרומה ובזווית של 45 מעלות מזרחה. כאשר ישבו בהם בני־אדם ודאי היו אופקיים, ופירוש הדבר, שמצבם הנוכחי הוא תוצאה מתנועה טקטונית מאוחרת יותר.

הממצאים מן הפלייסטוקן התחתון של עמק־הירדן דומים מאוד לממצאים ב־Oldovay Gorge שבטאנזאניה. כלי־האבן שלנו הם ואריאנט ישראלים של הכלים שנתגלו ברובד ב' באולדווי, תרבות שהיא ללא ספק פרי־שליית־אבווילית (Abbe' pre-Chellean). (villian).

מבחינה סטראטיגרפית הבהנו במצבור קדום זה בשלושה שלבים. כלי־האבן ועצמות בעלי־חיים הם של מקומות־חניה. הכלים עשויים מצור, דלומיט או בזלת.

באתר B מצאנו קונגולומראט של אבני־הצץ, שהכיל כלי־אבן ועצמות מאובנות של בעלי־חיים. בחלקו התחתון של המשקע מצאנו תעשיית־אבן הומוגנית ועצמות מאובנות של בעלי־חיים, בלי אבני־יד כלשהן, דבר המעיד, שתעשייה זו קדמה לתקופת אבוויל. לפי העדות הסטראטיגרפית היה מיפלוסו של רובד זה גבוה ממיפלוסי הרבדים של אתר A שבהם נמצאו כלים, ולפיכך יש לייחסו לשלב ג' של הוואריאנט הישראלי של אולדוויי ב'.

החלק העליון של הקונגולומראט היה שונה מבחינה טיפולוגית, שכן נמצאו בו מספר אבני־יד גולמיות, הדומות דמיון־מה לאלו של תרבות אבוויל. אנו רואים במצבור זה ואריאנט ישראלי של שלב אבוויל.

באתר C גילינו מיטטח־חניה של האדם הקדמון, כלי־אבן יפים — כגון קופצים וספירואידים — וכן עצמות שבורות של בעלי־חיים שונים, ואף של יונקים. כלים אלה נשארו במקומם מאז נעשו, כפי שמעידה העובדה, שהיו מכוסים בשכבה אטומה של חול־סיד גס, כלים אלה דומים מאוד לכלים משלב ב' של הוואריאנט הישראלי של אולדוויי ב'. נתגלו הרבה עצמות שבורות של יונקים שאפשר להבחין בהן בסימני הקשה או שריטה באבני־צור. כפי שמעידים הסימנים שבקצותיהן והברק שעליהן, שימשו אחדות מהן כלי־עבודה.

הפירותינו בעמק־הירדן אפשרו לקבוע את סדר משקעי הפאונה הזתעשיות הפא" לאוליתיות והניחו את היסוד לכרונולוגיה של תרבויות תקופת־האבן בדרום־מערבה של אסיה, הראשונה שמחוץ לגבולות אפריקה.

במרכזו של עמק־הירדן יש שני פרופילים אנכיים, הראשון הוא הוואריאנט הישראלי של אולדוויי ב', על שלושת שלביו, ומעליו ואריאנט ישראלי של שלב אבוויל. הפרופיל השני נתגלה בהפירות שערכנו בסביבת גשר בנות־יעקב שבעמק־הירדן העליון. מקום שם מכסים רבדים משלב נהריה רבדים משלב מילאנופסיס של עובי־ידה. בגשר בנות־יעקב נמצאו זה מעל זה ארבעה שלבים של תעשיית־אבנים, שאינה אלא ואריאנט ישראלי של התרבות האשליית (Acheulean). נתגלו אבני־יד וקופצים מבולת, יחד עם שרידי חיות מתקופת הפלייסטוקן. כגון סטגודון, פילים וקרנפים (?). ולבסוף,

בשכבה העליונה מצאנו תעשייה פשוטה, שהטכניקה שלה דומה לזו של Levallois. משרידי הפאליאוליתיקון העליון השפנו חלקית אתר שעל פני טראסה קדומה של יס־כנרת. גילינו תעשייה עשירה מאוד של כלי־צור, שרידי בעלי־חיים ויסודות של סוכת אבן. סוכה זו מזכירה לנו את סוכות אותה התקופה שנמצאו באיזור הליס של אירופה, ובייחוד ברוסיה. מכל־מקום, לפנינו שרידי־הבניה הקדומים ביותר שנתגלו במקום מן המקומות בדרום־מערבה של אסיה. בטרסה התחתונה של יס־כנרת נחשף לאחרונה מצבור ניאוליתי.

על גדות הירמוך השפנו כבר ניאוליתי מן התקופה הקיראמית. אופייניים לאתר זה תעשיית כלי־הצול והמספר הרב של הפציי־אמנות, בייחוד דמויות של האלילה־האם, הקשורות ללא ספק בפולחן־פוריות.

זהו בקוים כלליים המכלול התרבותי שנתגלה בעמק־הירדן. לפנינו שרשרת ברורה של הרבה שלבי־תרבות מתקופת־האבן. קביעת כל שלב ושלב מביססת על עדות סטראטיגרפית, פאליאונטולוגית וארכיאולוגית.

סיכומו של דבר: בהפירות עמק־הירדן נחשפו השרידים הקדומים ביותר, מחוץ לאפריקה, של האדם הקדמון הידועים עד כה. לתגלית זו נודעת חשיבות מרובה, הואיל ומשמעותה חורגת ממסגרת המחקר האזורי. היא חלק בלתי־נפרד ממחקר תקופת־האבן באסיה הדרומית המערבית, ובהתפתחות הפריהיסטורית ברחבי העולם היא תופסת מקום מיוחד.

התפתחות האדם בארץ־ישראל

מאז הפאליאוליתיקון העליון ועד תקופת־הברונזה

מאת

ו'אן פרו

נסקרים שלביה העיקריים של ההתפתחות הטכנית, הכלכלית והתרבותית בארץ־ישראל מסוף התקופה הפאליאוליתית עד ראשית התקופה ההיסטורית:

א. שכלול שיטות הצייד, הדיג והלקט, שרישומיו ניכרים כבר בסוף הפאליאוליתיקון העליון, מביא לידי —

ב. התיישבות האדם ביישובים של קבע וצפיפות הולכת וגוברת של האוכלוסייה במקומות שבהם שוררים תנאים טבעיים נוחים — כגון החולה, הכרמל והרי יהודה — בלי שנתערער המבנה הטכני־כלכלי הישן. התרבות הנטופית היא אפיי־פאליאוליתית.

ג. להתפתחות זו היה המשך ברור ביריחו (השכבה הפרוט־ניאוליתית והשכבה הניאוליתית הקדם־קיראמית א') במחצית הראשונה של האלף השביעי. המסורת הנטופית עורנה בתקופה: עדיין אין סימנים לייצור מזון.

ד. במחצית השנייה של האלף השביעי מופיעה תרבות חדשה ביריחו (השכבה הניאוליתית הקדם־קיראמית ב'), מנחתה (שכבות 6—3) ובידה (Beidha): בתים מלבניים על גבי מישטחי־גבס, במקום הבתים העגולים של התרבות הנטופית. תרבות זו ידועה טבל החלק המזרחי של איזור הים התיכון — מראס־שמרה ורמד שבסוריה ועד האצילאר (Haçilar) שבתורכיה. לפי העדות הארכיאולוגית נעשו בתקופה זו הנסיגות הראשונים בארץ־ישראל לביית צמחים ובעל־חיים.

ה. לאחר־מכן באה תקופה ארוכה, המקבילה מבחינה כרונולוגית לתרבות גרמו־חסונה־חלאף במיטופוטאמיה העילית, לתרבות עמוק (Amouq) בסוריה־קיליקיה וכן לתרבות צ'אטאל הויק (Çatal Hüyük) באנאטוליה. ידיעותינו על תקופה זו בארץ־ישראל מועטות ביותר (תרבויות של גרונינים ואיזמלים, כלי־חרס ראשונים?). דומה, שלא היה זה אלא שלב ראשוני של חקלאות פרימיטיבית ושל גידול בהמות.

הכינוס הכ"ב לידיעת הארץ

ו. בשנת 4000, בערך — אחרי תקופת חלאף — החלו חודדים לראשונה נודדים למחצה מצפון־מזרח, שהביאו עמם קיראמיקה מעוטרת — הן הרותה והן צבועה — וכן פסלונים (מנחתה 2, שערי־הגולן, יריחו א' וכו'), דבר המעיד על קשר כלשהו עם המרכזים הגדולים של זאגרוס ואנאטוליה.

בשנת 3500, בערך, יחד עם גל חדש של פולשים, מופיע בארץ־ישראל בפעם הראשונה מבנה טכני־כלכלי המושתת באמת על חקלאות ועל גידול בהמות (עיסול, באר־שבע, אזור וכו'). בתקופה זו בוית הכבש, הוחל בגידול היטה תרבותית והחל השימוש בנחושת.

ז. בסוף האלף הרביעי, בערך, באה במקום הרבות זו — שעיקרה מרעה — התרבות הכנענית, המבוססת על משק מעורב (בית־שאן, מגידו, פארעה, גזר, לכיש, גת, ערד וכו'). מופיעות מערכות־הביצורים הראשונות, המשקפות את זהרעה שחלה במצב הבטחון ואת השינויים שהתחוללו בחיי החברה. עם זאת לא עברה ארץ־ישראל של האלף השלישי את שלב העיוור־למחצה, כשם שלא חגגה עדיין מחתום הפרוטו־היסטוריה.

תקופת־הברונזה הקדומה לאור החפירות בערך

מ א ת

ר ו ת ע מ י ר ן

נעמוד כאן על שתיים מן הבעיות הרבות שמעוררת תקופת־הברונזה הקדומה, וזאת לאור הנתונים שהועלו בחפירות העיר ערד: בעיית העיוור ובעיית הכרונולוגיה של שלב אחד בהתפתחותה של תקופה זו.

ה ע י ו ר. — השלב הראשון של תקופת־הברונזה הקדומה הוא, לדעת החוקרים, פרק־הזמן שבו החלו להתהוות יישובים עירוניים. מה הם הסימנים שיש להת בעיר הקדומה? האם חומה? או שמא הממדים הם הקובעים אם יש להגדיר יישוב מסוים כעיר? האם קנה־המידה הוא תכנון מסוים במבנה היישוב, או שמא עלינו לבדוק את הנתונים הפיסיים (בתים, רצפות, מיתקנים שונים, כלים וכו') וללמוד מהם אם כבר היתה חלוקה מקצועית־מעמדית כלשהי? האם כבר היתה קדרות מסחרית, כלומר, האם החליף הקדר את תוצרתו בעודפי־מזון שהיו בידי עובדי־האדמה או רועי־הצאן שבקרב שכניו? מן החפירות בערד עולה, שהיה במקום יישוב גדול (כ־100 דונאם), שהוקם במחשבה החילה, תוך ניצול מפתיע של הטופוגרפיה: מקיפה את הכקעה שרשרת של גבעות הפרושות כמגיפה, באופן שאפשר היה לנצל את מרכז הבקעה לאגירת מי הגשמים המועטים היורדים באיזור צחיח זה שעל גבול המדבר. גם חומת היישוב, המצוידת בבחנים עגולים־למחצה, מעידה על תכנון: היא מתמשכת לאורך קו פרשת־המים, ובכך סייעה לתכנון אספקת המים במרכז העיר. גם במבנהו הפנימי של היישוב ניכר התכנון: רחבות ליד המגדלים, מעבר חופשי ליד החומה, גרשי־בניינים וביניהם רחובות, טיפוסים שונים של ממגורות (קטנות — בתוך הבתים, וגדולות, כגראה

ציבוריות — לאגירה לשנת בצורת או לצורכי מסחר). גם בסגנון בית המגורים אפשר להבחין בדפוסים קבועים: בית רוחב, על-פירוב בן חדר אחד. עתים צמוד אליו מטבת-מחסן עתים חצר. מפלס הבית נמוך מזה של הרחוב או הרחבה, ויורדים אליו במדרגות מספר. לאורך הקירות ספסלים. כלי-החרס ושאר האביזרים שבכל בית ובית דומים זה לזה. האם מותר להסיק מעובדה זו שהיו בערד קדרים, שסיפקו כלים תמורת מצרכים חיוניים אחרים? מכל-מקום, ארבעה כלים, הוהים בצורתם ובמידותיהם ודומים בסגנונם ובעיטוריהם, עשויים לחזק השערה זו. כל התכונות שנמנו לעיל יש בהן משום הצדקה להגדיר את ערד כעיר. כפי שמועידים הממצאים, חלו ימי פריחתה של ערד בתקופת-הברונזה הקדומה ו. ערד איננה העיר הקדומה ביותר שנחשפה בארץ — קדמו לה מגידו, יריחו ותל פארעה (ליד שכם). לאור החפירות בערד ראוי לבחון מחדש את זמן הקמתה של החומה בעלת הבתן העגול-למחצה שנתגלתה בהעי: דומה, שהוקמה בתקופת-הברונזה הקדומה ו, ולא בתקופת-הברונזה הקדומה ו.

הכרונוולוגיה. — החפירות בערד עשויות גם לתרום תרומה נכבדה להבנת הבעיות הכרונוולוגיות בתקופת-הברונזה הקדומה ו ובתקופת-הברונזה הקדומה ו, שכן יש הבדל ברור בין הממצא הקיראמי בשתי השכבות של העיר המבוצרת (שכבות 3 ו-2) ובין הממצא הקיראמי בשכבה שקדמה להן (שכבה 4). הממצאים בשני המכלולים מעידים עדות ברורה על קשרים בין ערד למצרים, כנראה קשרי-מסחר בימי שלום. בשני לוקוסים של שכבה 4, בשטחים שונים של החפירות, נתגלו שברים של קיראמיקה מצרית אופיינית בין כלי-חרס מקומיים. כלים מקומיים אלה שונים מן הקיראמיקה של שכבות 3 ו-2, וכמעט אין ספק, שיש לייחסם לתקופת-הברונזה הקדומה ו. לגקודה זו בסינכרונוולוגיה של כנען ומצרים — אם אמנם ימצא לה אישור בחפירות נוספות — נודעת חשיבות מרובה להיסטוריה של המזרח הקדומן כולו. לפי שענה דומה, שכלים מצריים אלה אופייניים לראשית השושלת הא' של מצרים, ולא לתקופה הגירואית שלפני-כן, ופירושו הדבר, שתקופת-הברונזה הקדומה ו חופפת את השלב הראשון של השושלת הא' של מצרים.

תרומת הארכיאולוגיה להבהרת הבעיות הכרוכות בכיבוש הארץ

מ א ת

ש מ ז א ל י י ב י ן

- א. לא רחוק היום שבו לא תידחה עוד העדות הארכיאולוגית, ובלבד שתוגש על סמך הסתכלות מדויקת ורישום מדויקת וקפדני; אך כדי לשלבה במסגרת ההיסטורית יש לפרשה ולתאמה. ברם, פעולות אלו, ככל פירוש, נובעות מגישה אינדיבידואלית ואישית ביותר, דבר הפותח טתח נרחב להילוקי דעות.
- ב. בעניין שלפנינו, כבהרבה מקרים אחרים, כוללת העדות הארכיאולוגית שני סוגים: עדות דוממת, כגון סדרי השתכבות, עקבות של חורבנות רחבי ממדים

הכינוס הכ"ב ליריעת הארץ

ושרידים חומריים שיש בהם כדי להעיד גם על שינויי תרבות; ועדות דוכבת, בין מעל פני הקרקע ובין שנחשפת בארץ מקרי או אגב תפירות, כגון כתובות על גבי אבן, אוסטרקאות, פאפירוסים, חרותות ומשוחות.

ג. טרם נדון בפרטי העדות הארכיאולוגית, יש להעיר הערה נוספת: העיון בבעיה שלפנינו אין לצמצמו בחקר מעשה הכיבוש בלבד, משום שכרוכות בו בתורה בעיות התתיישובות שלאחר כניסת בני ישראל לכנען; שהרי רק לאחר אשר היסל דויד את המובלעת הכנענית האחרונה בשטח ישראל, גסתיים הכיבוש.

ד. עם בדיקת הממצא הארכיאולוגי בשלושה אתרים חשובים ביותר לענייננו, נימצא מאובוכים, ממצא החפירות שנערכו כיריחו בשנות השלושים לא זכה להסתכלות מדויקת, וגם לא לרישום נאות, וכתוצאה מכך חלוקות ביותר הרעות על זמן השכבות ומשמעות הממצא. בשנות ההמישים כבר נעלמו מן התל שרידי השכבות הנוגעות לעניין, ושוב לא היתה אפשרות לברקן כדי להגיע לידי פתרון. — אמנם, זכה הממצא בהעני בהסתכלות מדויקת (מכלימקום בעונה הראשונה), אולם מסיבה שאינה ידועה למרצה הסרים מן הדו"ח כתיסיר חרסים טיפוסיים לשכבת G בתל בית-מרסם (התקופה הכנענית התיכונה II-I א), כן לא נזכר בו חרס של קערה מזוהה שאף היא — כנראה — בת התקופה הנ"ל. שרידים אלה, עם היותם מועטים, יש בהם כדי להוכיח, כי היה האתר מיושב, לפחות בהלקו, עד סוף המאה ה"ט או עד ראשית המאה ה"ח לפסה"נ. בממצאים בבית-אל א"א אפשר לדון דיון נאות כל עוד לא פורסם הדו"ח הסופי. ביגתיים הביע אולברייט השערות שונות בדבר הזמן שבו פסקה התרבות הכנענית בבית-אל. לפי השערות אלו, המבוססות על שכבת-חורבן, שיש לייחסה — כנראה — לכיבוש הישראלי, חרבה בית-אל ברבע השני של המאה ה"ג לפסה"נ או — על-פי קביעה סתמית — במאה ה"ג לפסה"נ.

עדות ארכיאולוגית נאותה לענייננו נחשפה בשני אתרים חשובים נוספים: הצור ושכם.

העיר התחתית בחצור הרבה בקירוב בשנת 1225 לפסה"נ, ולפי השרידים שנמצאו מעל לשער הצפוני-המזרחי דומה, כי נעשה רק נסיון חולף להתיישב בה מחדש. העיר העילית, זו שעל התל, חרבה, כנראה, באותו הזמן, והזרה ונבנתה רק בימי שלמה, אלא שבפער שבין שתי השכבות האמורות נמצאה עדות ליישוב זמני של נוודים למחצה.

האתר השני הוא, כאמור, שכם. בהפירות האחרונות שערך שם רייס נתברר, כי מאז סוף התקופה הכנענית התיכונה ועד התקופה הישראלית היה במקום יישוב רצוף, שלא פקדוהו זעזועים. לעומת זה נתגלו סימנים המעידים, כי במאה ה"ז לפסה"נ נכבשה העיר בכוח.

בכמה אתרים גדולים למדי במורדות המערביים של הרי יהודה אפשר למצוא עדות למעשי חרס בשלהי המאה ה"ג ולחידוש התתיישובות — כנראה מיד לאחר-מכן — שלא היה לה כל קשר תרבותי עם השכבות הקודמות (תל בית-מרסם, לכיש, תל-צפית?).

בתל-ערני (לפנים תל גת) חודשה ההתיישבות במאות הי"ד-הי"ג לפסה"ג, לאחר פער של כדי 1300 שנה, והוקמו ביצורים שנבנו בחלקם לבנים צרופות כבשן. היישוב הוסיף להתקיים במאה הי"ב, לפחות ("חרסים פלשתיים"), אולם אי-אפשר לומר אם נפסק במאה הי"א, הואיל והחפירות בחקרה לא העמידו די הצורך. אחרי המאה הי"א לעומת זה, היה במקום יישוב רצוף עד ראשית המאה הר"י; ושוב מסוף המאה הר"י או ראשית המאה הר"י עד המאה הג' או הכ' לפסה"ג, שעה שנעזב האתר סופית. מחקר חקרה נמצאו שרידים המעידים, כי במאה הי"א ישבו שם נורדים למחצה, כמו בחצור. בבית-שאן היתה התיישבות רצופה בכל התקופה הנדונה.

מן הראוי לציין כאן שתי עובדות ארכיאולוגיות גוספות. האחת נוגעת לבית-שאן: שניו פתאומי בכיוונם של התיכלים שבשכבה v (רעמסס הג') מצפון למזרח; והאחרת: הסקרים שערכו גליק בעבר-הירדן ואהרוני במרכז הגליל העליון.

ה. אשר לחומר האפיראפי. הבעיה מסובכת ביותר, שכן פירוש העובדות וצירופן זו לזו כרוכים, מעצם טבעם, בנטיה "אישיות". בעניין זה בולטות שלוש עובדות: (א) כבר בשעת מסעו הראשון של סתי הא', בשלהי המאה הי"ד לפסה"ג, היתה בכנען יהודה אתנית בשם אשר; (ב) יש קשר ברור (כפי שמצא מזר) בין התדירה הזיתית-האמורית לעבר-הירדן בעקבות קרב קדש (1285, או — לדעה אחרים — 1299 לפסה"ג) ובין הקמת ממלכתו האמורית של סיחון בהשבו; (ג) היו בכנען המישה בתי-אב כושיים (או של רובי-קשת?), אחד מהם בשם כוש (או קוש) סיסרא, הנזכרים לראשונה ברשימת רעמסס הב', ולאחר-מכן באלה של רעמסס הג'.

כן ראוי לציין את רשימתו של תחותימס הג', שבה נזכרים חמישה שמות, לפחות, המצביעים על זיקה אפשרית לבני-ישראל: יעקבאל (יעקב אבי האומה), נון (נון, אבי יהושע?), ארד (בית-אב משני של שבט בנימין), מקלות (בית-אב משני של שבט בנימין), שלת (בית-אב של שבט יהודה). כפי שמפרש המרצה את הרשימה מופיעים בה השמות בהקשר הגיאוגראפי הנאות.

לבסוף עלינו להזכיר שתיים משלוש האסטילות שהציבו סתי הא' (2) ורעמסס הב' (1) בבית-שאן. במאוחרת משתי האסטילות של סתי הא' ניטשטש התאריך לחלוטין, אך אין ספק, שהיא בת פרק זמן מאוחר של שלטונו, הואיל ועולה ממנה, שהיה במקום חיל מצב מצרי שכבר החבסס יפה. באסטילה זו נזכרת התקפה משותפת של בית-אב בשם תייררו ושל חיברו על בית-אב בשם ריזהים בירומת (רמת יששכר), זיהיתי את השמות האתניים עם תולע (יששכר) ועם להם (= הלם = מהל; אשר). האסטילה של רעמסס הב' הוצבה בשנתו השמונה-עשרה (לפי צירני), שבה לא אירע, ככל הידוע, מאורע חשוב במצרים.

ו. על סמך החומר הנ"ל (בצירוף מסורות שונות מן המקרא, שאין כאן המקום לדון בהן) אפשר לשחזר תמונה כלשהי של הדירת בני ישראל לכנען בשלושה גלים, לפחות: (א) במחצית השנייה של המאה הי"ד לפסה"ג הדרו בני אשר, ואולי גם בני גפתלי, לעמק בית-שאן ולעמק יזרעאל מתוך הסתננות שלוה למחצה. לימים, עם

התעצמותם של הכנענים, לאחר השבת Pax Aegyptica על כנה בימי סתי הא', נדחקו שבטים אלה להרי השומרון והגליל, (ב) בשלהי המאה הי"ד לפסה"ג, בקירוב, פלשו שבטים מבני לאה דרך מעברת הירדן מול סבת ובזק, שכן על בית-שאן כבר שמרו המצרים. רובם פשטו דרומה (יהודה, שמעון, לוי וראובן), ומקצתם צפונה, בעקפם את בית-שאן (יששכר וזבולון; האססילה השנייה של סתי הא'). (ג) גל שלישי, של שבטי רחל (מנשה, אפרים ובנימין), הדר בכוח דרך מעברת הירדן מול יריחו, מנהיג הפלישה היה יהושע, שלימים יוחם לו הכיבוש כולו. גל זה בא, כנראה, בשנת 1272 לפסה"ג, בקירוב, קביעה המתאימה גם להאריך חורבנה של בית-אל הכנענית. לא מן הנמנע, שהאססילה של רעמסס הב' בבית-שאן הוצבה לאחר שדוכאו מתומות שפרצו בעקבות פלישה זו.

כחמישים שנה לאחר-מכן ניצחו שבטי הגליל — בעזרת בני יוסף — את ברית הצוד בקירבת עיר זו. הם תקפו את העיר במפתיע והעלו אותה באש. בנצלם את האנדרל-מוטיה ששררה במחנה הכנעני בגלל המפלה, בעקבות מהומות אלה נערך מסעו של מרנפתח, המוזכר באסטילתו את ישראל, סיסרא ניסה לקיים את ההיגמוניה הכנענית בגליל המערבי (חרושת-הגויים), בעיקר בעזרת בני כוש (או קוש) סיסרא, אולם 20—25 שנה לאחר-מכן (בשנת 1200 לפסה"ג, בקירוב) נוצח בקרב "על מי מגידו", במרוצה הזמן התמזגו הפולשים באוכלוסייה הקדם-ישראלית. הלקים מבתי-אב נדרו ממקום למקום, ולימים אף משבט לשבט. בעת וכעונה אחת פלשו בני יוסף ובתי-אב השוכים מבני ראובן למחוזות עבר-הירדן מזרחה, מאחר שנעצרה ההתפשטות מערבה בגלל בוא הפלשתים (בשנת 1186 לפסה"ג, בקירוב).

תוצאות המחקר הארכיאולוגי באיזור תל-אביב—יפו

מ א ת

י ע ק ב ק פ ל ן

ראשיתו של המחקר הארכיאולוגי בתל-אביב—יפו בתקופת המאנדאט היתה, בראשונה גערכו חפירות בתל ג'רישה ובתל כדאדי מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים, בהנהלתם של הפרופסורים א. ל. סוקניק, ש. ייבין ונ. אביגד. עם קום המדינה גערכו החפירות בתל קסילה, בהנהלתו של פרופ' ב. מור, אולם במחקר השיטתי והמקיף של האיזור הוחל רק בשנת 1950, בהנהלת המרצה. כתוצאה ממחקר זה נתגלו אתרים רבים באיזור כולו, ונפרשה יריעה היסטורית נרחבת, שתחילתה באלף החמישי לפסה"ג. פעולה ארכיאולוגית זו, הנעשית בחלק המאוכלס ביותר של הארץ (בתל הקדום של יפו ובתחומי תל-אביב והערים שבסביבתה) והגערכת מטעם עיריית תל-אביב—יפו, הביאה גם להקמת המוזיאון לעתיקות העיר. תחילתה של התיישבות האדם באיזור חלה בסוף תקופת-האבן החדשה, ב"שלב

הכינוס הכ"ב לידיעת הארץ

הירמוך". שרידים מתקופה זו נתגלו בגבעת רחוב הבשן, אחת מגבעותיה של בקעת הירקון. נחשפו כלי חרס וצור ופסלי טין צרוף, חפצים שהם טיפוסיים לתרבות התקופה הזאת.

שרידים מתקופת־ההגהושת/אבן נתגלו בשלושה מקומות: ברחוב הבשן, ברחוב ז'בוטינסקי ובגבעת בית־המטבחיים. באתר שברחוב הבשן נמצאה שכבת־יישוב מן השלב המכונה "ואדי־רבה", שהוא קדום לשלב עיסול; באתרים שברחוב ז'בוטינסקי ובגבעת בית־המטבחיים, לעומת זה, היה הממצא עיסולי בלבד. בשני האתרים האחרונים נחשפו גם מערות־קברים, ובהן חלקי גלוסקמאות מטין צרוף. מן התקופה הכנענית הקדומה נחשפו שרידי יישוב ארעי ומערות־קברים בגבעת בית־המטבחיים.

מן התקופה הכנענית התיכונה א' נחשפו קברים בלבד, בעיקר ברמת־אביב וברמת־החיל.

מן התקופה הכנענית התיכונה ב' נתגלו שרידים ביפו ובתל ג'רישה. ביפו נמצאו חלקים ממתחם מרובע, שהיה מוקף סוללת עפר כבוש, ואילו הממצא בתל ג'רישה כלל קטע של חומת־לבנים ותקלקלה עשויה רבדי עפר כבוש ושכבות של לבני־טין מיובשות בשמש.

מן התקופה הכנענית המאוחרת נמצאו שרידים רבים, בעיקר ביפו ובתל ג'רישה, שכללו כלי־חרס דו־גוניים, כלי־יבוא מיוון ומקפריסין ושרידים מתקופת תל אל־עמארנה. ביהוד ראוי לציון הממצא מימי רעמסס ה', הכולל את שער מצודת יפו, שחוקים בו חמשת תאריי של מלך זה וחלק משמו.

מן התקופה הישראלית הקדומה מן הראוי להזכיר את השרידים הפלשתיים בתל קסילה וביפו. בתל קסילה נתגלו גם שרידים מימי דויד ושלמה. מן המאה ה־ט' לפסה"נ נמצאה חלקלקה במדרון המזרחי של יפו. היא עשויה רבדי עפר כבוש ולבני־טין, כמות החלקלקה החיקוסטית הקדומה ממנה.

שרידים מתקופת שיבת־ציון נתגלו בתל קסילה ובתל אבו־זיתון. הממצא ביפו כלל קטע מחומה מאבני־גזית ומבנים אחרים מן המאות ה־ה'—הד' לפסה"נ, היינו, מימי שלטון הצידונים בעיר.

מתקופת בית־חלמי נמצאו ביפו מבנים רבים, ביניהם קטע של מצודה מאבני־גזית וקאטאקומבה בת שלושה אולמות. לפרק־זמן זה שייך גם לוח־שיש עם כתובת־הקדשה לתלמי פילופאטור.

מימי בית־חשמונאי נתגלו קטעים מביצורי אלכסנדר ינאי, שהוקמו כדי למנוע את התקדמות הסורים דרומה, הקטעים נחשפו ברחוב הירקון וברחוב ארלוזורוב. ביפו נתגלה קטע מחומת העיר, שהיתה עשויה אבני־גזית. כן נחשפו בתל־אביב קברים וגת לדריכת ענבים.

מימי מלחמת היהודים ברומאים נתגלו ביפו שרידים חשובים, כגון הצריכה־ניסה לבית־מגורים, ולידה בור בנוי ומטווח לאגירת מ־הגשמים. כן נתגלו ביפו שני חדרי־מרתף מימי טריאנוס, ובהם מטמון מטבעות ומחסן כלי־חרס. לפרק־זמן זה של יפו

הכינוס הכ"ב לידיעת הארץ

היהודית שלאחר החורבן שייכות גם שלוש כתובות זהות ביוונית, שבהן נזכר יהודה, האגרונומוס של יפו בימי טריאנוס.

השרידים מתקופת המשנה והתלמוד כוללים את בית־העלמין הגדול של יהודי יפו באבו־כביר, את בית־העלמין היהודי בתל־ברוך והרכה קברים ושרידים אחרים ברתבי תל־אביב.

בגלל קוצר היריעה לא נכללו כסקירה זו השרידים הרבים והחשובים מן התקופות המאוחרות יותר.

הבנייה הממלכתית בתקופה הישראלית

מ א ת

י ו ח נ נ א ת ר ו נ י

בשנים האחרונות התעשרו ידיעותינו על מפעלי־בנייה ממלכתיים בימי בית ראשון, וזאת תודות לחפירות ולבדיקות שנעשו בארבעה מקומות: תצור ומגידו בישראל, ורמת־רחל וערד ביהודה.

א. בי צ ו ר י ם. — גילוי שער שלמה והחומות מימי שלמה ואחאב בחצור אפשרו לקבוע תאריכים חדשים לחומות מגידו ולחלק מבנייניה. על־סמך ההשוואה בין ארבעת המקומות הנזכרים אפשר לקבוע, כי חומות־סוגרים נבנו במאות ה' והח'—הו', ואילו חומות עבות עם קדמות — במאה ה'.

ב. ב נ י י נ י - מ ש ק. — לא כל בנייני־העמורים הם אורחת. אלה שנתגלו עד כה הם מימי אחאב.

ג. א ר מ ו נ ו ת. — לארמונות שלמה ואחאב כמגידו נוסף ארמון אחאב בחצור. לראשונה נחשף ביהודה ארמון מלכותי — זה ברמת־רחל. אף־על־פי שהוא מאוחר, יחסית, הוא דומה דמיון מפתיע לארמונות קדומים יותר בישראל, הן בשיטות־הבנייה והן באורגאמנטיקה. דומה, שסגנון הבנייה הממלכתית שהובא במאה ה' מפניקיה לא נשתנה ביסודו עד סוף בית ראשון.

ד. מ ק ד ש. — מקדש ערד הוא ראשון מסוגו, ואפשר רק להשוותו למקדשים הכנעניים־פיניקיים, מזה, ולתיאור בית־המקדש בירושלים, מזה. דומה, שקירותיו החיצוניים היו עשויים אבני־גזית מסוג שלא נמצא עד כה במקומות אחרים בארץ.

הכינוס הכ"ב לידיעת הארץ

המושבה הליטי נערך אחריי־הצהריים, והושמעו בו הרצאותיהם של פרופ' א. רייט, פרופ' ס. מארינאטוס, פרופ' ר. גירשמן וד"ר טרודה דותן. ישב ראש פרופ' א. מלמט, שהציג כל אחד מן המרצים מחוץ־לארץ והעריך בקצרה את מפעלם המדעי. את ראשון המרצים במושב זה, פרופ' א. רייט, תיאר פרופ' מלמט לא רק כחופר שיצאו לו מוניסין בארכיאולוגיה הארצישראלית, אלא גם כחוקר רבי־צדדי בתחום המקרא, שתרם תרומה נכבדה להיסטוריה, לגיאוגרפיה ולתיאולוגיה המקראית.

הארכיאולוגיה והמקרא בימינו

מאת

ג. ארנסט רייט

במאה השנים שחלפו העשירה הארכיאולוגיה בהרבה את ידיעות האדם על עצמו ועל עברו. עד כי חל שינוי יסודי בפרספקטיבה של האדם, שינוי שהוא אולי אחת המהפכות הרותניות הגדולות ביותר שהתחוללו בתולדות אנוש.

הארכיאולוגיה איננה מדע בפני עצמו, אלא נרוע־עור לאלה החוקרים את תרבות האדם ואת תולדותיו. יודעים אנו יפה מהי הארכיאולוגיה ומה מעשיה, אולם מה פירוש "ארכיאולוגיה מקראית"? מן הצד האחד רווחת הסברה, כי לארכיאולוג של תקופת המקרא משפטים קדומים וכי מגמת מחקרו אינה אלא לאשר את אשר הגיח מראש. מן הצד האחר יש דעה (והיא נחלת רוב הארכיאולוגים ותומכיהם), כי יש לעסוק במקרא מנקודת־מבט היסטורית וכי מטרת ההיסטוריון היא לקרוא את התנ"ך כחלק בלתי־נפרד מתולדות האדם, כעדות חיה לתקופה מסוימת ולאופן שבו הבין עם את עצמו ואת עולמו. חוקרי המערב, בין אם יהודים ובין אם נוצרים, השיגו בעניין זה הישגים נכבדים, ששום עם אחר לא השיג בבואו לדון ככתבי־הקודש שלו. להלן כמה דוגמאות של תרומת הארכיאולוגיה לחקר המקרא:

1. כתבי־היד המקראיים שנתגלו במדבר יהודה חללו מהפכה בחקר תולדותיו של הנוסח העברי של המקרא, בייחוד בעשור האחרון. את ההתקדמות הרבה בתחום זה יש לזקוף בראש וראשונה לזכותו של פראנק מ. קרוס.

2. התעודות שנתגלו בשלושים השנים האחרונות הביאו ליצירת מדע חדש: הבלשנות השמית הצפון־מערבית, אשר במסגרתה יש לחקור מעתה את הלשון העברית ואת הלכסיקוגראפיה העברית. אולם אף אחד מספרי־העזר הבסיסיים בנושא זה אינו מעודכן כל צורכו. כל ספרי הדיקדוק המילונים טעונים עיבוד מחדש, אף־על־פי שיש לחשוש, כי יאבד עליהם כלח כסרם יראו אור.

3. ידועה יפה התרומה הנכבדה שתרמה הארכיאולוגיה לחקר ההיסטוריה של עם ישראל בעת העתיקה, אולם על־אף שפע התעודות החדשות חלוקות הדעות בדבר הגישה לנושא זה והשיטות שיש להיוקק להן כדי להפריד בין היסטוריה למסורת.

הכינוס הכ"ב ליריעת הארץ

אכן, תוהו ובוהו שודר לגבי התקופה הקודמת למאה ה' לפסגה, כפי שמעידים ההבדלים היסודיים שבגישותיהם של ברייט, קויפמן וזוט.

4. עבודה חשובה ביותר נעשתה בשדה הספרות המשווה, אולם ראוי לציין, שרק בתחומי המשפט, השירה וספרות החכמה יש מקבילות ממשיות לספרות בנות הזמן. ישראל, העם הראשון בעולם ששקד על איסוף מסורותיו ההיסטוריות, יצר היסטוריה, או סידרת היסטוריות, שאין לה אח ודוגמה.

5. המניע לשמירת מסורותיו ההיסטוריות של עם ישראל, להעלאתן על הכתב ולכתבתן מחדש הוא הגורם הדתי, תפיסתו המיוחדת את האלהות היא שהניעה את עם ישראל להתבונן במתרחש כפי שהתבונן. בעשרים השנים האחרונות נערכו מחקרים חשובים בנושא זה, שכן הארכיאולוגיה העמידה לרשות החוקרים חומר ליצירה מדע חדש: המחקר המשווה של הדת בעולם המקרא, עתה יקל עלינו לומר מה היה עם ישראל, שכן מיטיבים אנו לדעת מקודמינו מה לא היה.

בדבריה הקדמה שלו הציג היו"ר את פרופ' ס. מארינאטוס כראש המדברים היום בכל הקשור בארכיאולוגיה היוונית הקדומה ובחקר התרבות המיגואית המיקינית. חשיבותם הסגולית של מחקרו בשבילנו היא בכך, שהקדיש עשרות שנות מחקר לגילוי השפעות הגומלין בין יוון והעולם האיניאי לבין המזרח הקדום.

הערות למיתולוגיה של מזרח הים התיכון

מ א ת

ס פ י ר י ד ו ס מ א ר י ג א ט ו ס

בפרסומים קודמים כבר הביא המרצה סימוכין להשערה, כי לכל העמים במזרח הים התיכון יש רקע רוחני משותף. כאן הוא ממשיך בדרך זו ודן במה שמכונה בפיו "המיתולוגיה של מזרח הים התיכון". נקודת-מוצאו היא תיאורים על גבי ממצאים ארכיאולוגיים שניתן להבינם בעזרת מקורות ספרותיים. הן מזרחיים הן יווניים.

יש להבדיל בין תיאורים מתחום המיתולוגיה הדתית וההלירואית, מזה, ובין תיאורים מתחום סיפורי-העם, מזה. התיאורים מן הסוג הראשון הם נדירים ביותר, ומקורם באצולה הצבאית המיקינית. התיאורים מן הסוג השני, לעומת זה, נפוצים מאוד, ואפשר למצאם על גבי חפצים רגילים, כגון כלי-חרס.

הנושאים השכיחים בסיפורי-העם הם מפלצות, דראקונים, עופות חיות, כך, למשל, מתארת קערה קפריסאית-מיקינית שתי דמויות במרכבה, הבורחות מפני מפלצת ענקית דמריית-דג. מוטיב קדמון זה הוא מזרחי סיפוט, המופיע כבר בסיפור על מעשה בראשית. לפי בירזוסוס עלו מפלצות כאלו מיסוסוף בימי עשרת המלכים שלפני

המבול. לעתים אף נזכרים שמותיהן של המפלצות. גם בספרות האכרית והבבלית אפשר למצוא סיפורים בנוסח דומה. כן מופיע מוטיב זה, כאמור, באמנות הקפריסאית מיקינית, שהיתה מקום־מפגש אופייני של תרבויות המזרח והתרבות המיקינית. לבסוף ראוי להזכיר את מפלצת־הים (Kētōs) שבמקורות הספרותיים (זו של היסיוני או של אנדרומידה); ואפילו הסיפור על יונה הנביא עניין לכאן.

בדרך דומה עוקב המרצה אחר סיפורים על נחשים ועופות. כך הוא משווה כמה אגרטלים בסגנון ה"צ'ורני" של האמנות המיקינית לממצאים המשקפים את מסורות המזרח. לכמה מיצירות אלו כבר הוצע פירוש מיתולוגי.

הזדהות לחפירות הארכיאולוגיות מצטיירת תמונה כלשהי של נודדי האדם בראשית הציביליזאציה. כבר בתקופה הקדם־קיראמית הראשונה (האלף השביעי) החלה תנועה מערבה. תנועה זו נמשכה ארבעת אלפים שנה, מראשית התקופה הגיאוליתית ועד תקופת־הברונזה הראשונה. בני המזרח שנעו מסוריה ומאסיה הקטנה הסייג תושבי יריחו, צ'אטאל הויק (Çatal Hüyük), האצ'ילאר (Haçilar) ועוד מקומות רבים שלא נתגלו עדיין.

מבחינה לשונית נשאו אנשים אלה, לפחות בחלקם, שמות־מקומות המסתיימים ב"־nthos" — ניתן למצוא שמות מסוג זה באיזור נרחב — מקצות אסיה הקטנה ועד האיים האיגיאיים, יוון, ארצות הבאלקאן ומרכז אירופה (אוסטריה, הונגאריה, סיציליה).

אנשים אלה ודאי לא רק הביאו למקומותיהם החדשים שמות של ערים והרים, אלא גם סיפורים ונכס־יורה רבים העתידיים להתגלות. בכך אולי נעוצים שורשיה של מה שהמחבר מכנה בשם "המיתולוגיה של מזרח הים התיכון". האיזור העיקרי ביוון שבו התיישבו בני המזרח הניאוליתיים היה המישור הפורה של תסאליה, האם לא מעניינת העובדה, שהמסורת היוונית העיקרית על המבול היא דווקא אגדה תסאלית?

בדבריו הטעים הו"ר, שלא יהא משוטט גוזמה אם יאמר, שהיום אין אדם מוסמן מפרופ' גירשמן לייצג את חקר פרס העתיקה לכל שלביו. למן התקופה הפרוטו־איראנית ועד תחיבוש המוסלמי, הוא מנה שורה של משלחות ארכיאולוגיות בפרס ובאפגאניסטאן שבראשן עמד המרצה במשך עשרות בשנים.

התפתחויות חדשות בארכיאולוגיה של פרס וקשריה לתנ"ך

מ א ת

ר . ג י ר ש מ ן

בראשית דבריו בידך פרופ' גירשמן את הנוכחים. העלה על נס את רמתו של מוויאון ישראל ואת הקיפו ושיבח את הפעילות הארכיאולוגית בארץ. לדעת פרופ' גירשמן מן הראוי, כי הארכיאולוגים בישראל יתנו את דעתם על עבודה מאורגנת

מחוץ לגבולות הארץ, והביע את נכונותו לתמוך כמיטב יכולתו בביצוע תכניות מעין אלו.

זה עשרים בשנים מנהל פרופ' גירשמן את המשלחות הארכיאולוגיות הצרפתיות בפרס. בזמן האחרון חפר בשושן, צ'וגה זמביל ומסגיד סוליימאן. פרופ' גירשמן סקר בקצרה את תגליותיו האחרונות באתר זה, בליווי שקופיות.

ממצאים חדשים מתרבות הפלשתים

מ א ת

ט ר ו ד ה ד ו ת ן

גילויים מספר נוסכים אור חדש על אופי התרבות הפלשתית ועל רקעה. גילויים אלה נעשו הן בחפירות בארץ-ישראל, וכיחוד בבית-הקברות הפלשתי שבאזור ובחפירות הסטראטיגראפיות באשדוד, והן מחוץ לגבולות הארץ, ובמיוחד בחפירות באנקומי ובסינדה שבקפריסין. כן נודעת חשיבות רבה לממצאים בפראטי שבאטיקה, מקום שם נמצא אחד מבתי-הקברות המיקיניים העשירים ביותר. הממצא בבית-קברות זה משקף את תרבות יישובי-הפלטים שנוסדו בשלהי המאה ה"ג לפסה"ג, לאחר שנתרסו הארמונות המיקיניים הגדולים. ממצא זה משלים את ידיעותינו על התקופה הקצרה של התעוררות בסוף המאה ה"ג ובראשית המאה ה"ב לפסה"ג, שביטוייה הם טיב כלי-החזר ועיטורם והידוק מחדש של קשרי-המסחר בין יוון לחופו המזרחי של הים התיכון. מן הממצא העשיר בפראטי חשובה במיוחד קבוצת-כלים בעלת אופי פולחני מובהק, הממשיכה את המסורת מימי הזוהר של התקופה המיקינית. בייחוד ראוי להזכיר קבוצה של כלי-קדרות ועליהם גביעים וצלמיות של מקוננות. טיפוסים דומים נתגלו ביאליסוס שברודוס ובבית-הקברות שבאזור. נוסף לכלים אלה הולכת ומסתמנת לאחרונה קבוצה של כלי-פולחן פלשתיים בעלי זיקה מובהקת לתרבות המיקינית. לעובדה זו נודעת חשיבות רבה, שכן יש בה כדי להעיד, שהקשר בין התרבות הפלש-תית ובין התרבות המיקינית לא רק בא לידי ביטוי בכלים מחיי יום-יום, אלא גם בחפצים מתחום הפולחן.

הכינוס הכ"ב לידיעת הארץ

אהרי המושב השלישי יצאו המשתתפים לסיור מודרך במוזיאון ישראל.
בערב התקיים המושב הרביעי, שבו הושמעו הרצאותיהם של פרופ' נ.
אביגד, ד"ר מ. דותן, מר נ. צורי, מר א. קינדלר ופרופ' י. פארוור (על "חקר השריידים
הצלבניים בארץ").

הארכיאולוגיה היהודית היום

מאת

נחמן אביגד

בשנים האחרונות חלה התפתחות רבה באותו הענף של הארכיאולוגיה היהודית
העוסק בחקר התרבות החומרית של העם היהודי אחרי תקופת המקרא. התגלית
החשובה ביותר בדורנו היתה זו של מגילות ים־המלח, שפתחו מעיינות חדשים
למקורותינו הספרותיים. בין היתר הביאו המגילות להתפתחות רבה של המאליאר-
גראפיה היהודית, שצמחה ועלתה למעמד של דיסציפלינה מדעית. החפירות הארכיאוי-
לוגיות כאיזור מדבר יהודה הביאו לתגליות הגדולות של מכתבי בר־כוכבא, של
תעודות משפטיות מתקופת בר־כוכבא ושל הרבה ממצאים אחרים מאותה התקופה.
שיא ההישגים בחפירות היתה השיפת מצדה, על ביצוריה ובנייניה, וגילוי הפציי־בית,
מטבעות וחומר אפיגראפי. כל אלה העשירו את האוצר הדל של הריאליה שהיה בידינו
מהתקופות הן והאירו והמחישו פרקים חשובים בתולדות העם היהודי בארצו.

השנים האחרונות היו שנות־ברכה בגילוי בתי־כנסת עתיקים. במיוחד ראוי להזכיר
את בניין הבאסיליקה במצדה, שהוא ככל הנראה בית־הכנסת הקדום ביותר שנמצא עד
כה בארץ. תגלית חשובה אחרת הוא בית־הכנסת בחמת־טבריה מן המאה הדי' לספח"ג,
בעל הפסיפס המהדר ביותר בארץ. נכס אחר מן המורשה היהודית הקדומה הם
הקברים היהודיים. בירושלים נתגלה קבר יאסון, שריד נדיר מימי החשמונאים. בבית-
שערים נחשף בית־הקברות הגדול והמוסעף מתקופת המשנה והתלמוד, יחיד במינו
ומופלג בחשיבותו לחקר תרבות העם והארץ בתקופה זו.

בדברו על המנהג הקדום לעטר קברים ובתי־כנסת בדמויות אדם וחי, למרות
האיסור בתורה, העלה המרצה את הבעיה של אמנות הדמות אצל היהודים בימיקדם.
הממצא הארכיאולוגי מראה בעליל, כי בהשפעת הזמן והסביבה הנכרית סיגלו לעצמם
היהודים את האמנות הזאת, בלא חשש של עבודה זרה. גם המקורות התלמודיים
מעידים, שה"ל התייחסו לתופעה זו בסובלנות.

בתי־הכנסת כמבריה לאור החפירות האחרונות

מאת

משה דותן

האתר בחמת־טבריה, שנחפר בשנים 1961—1963, הוא לפי שעה היחיד שבו נמצאו
מבנים של בתי־כנסת זה על גבי זה. מתחת לבתי־הכנסת נתגלה בנין ציבורי (שכבה

הכינוס הכ"ב לידיעת הארץ

(111), שמהותו אינה ברורה די הצורך. לא מן הנמנע, שגם הוא שימש — אולי בחלקו — בית-כנסת במאה האי' לספה"ע. מעל בניין זה הוקמו שני בתי-כנסת, השונים זה מזה תכלית שינוי. לכל אחד מהם שני שלבי-בנייה, לפחות (Iib, Iia, Ib, Ia) (שכבות IIb, IIa, Ib, Ia).

בית-הכנסת משכבה ו' הוא באסיליקה בת ארבעה אולמות. בשלב הקדום של בית-כנסת זה היתה הכניסה אליו מן הצד הפונה לעבר ירושלים, כרגיל בבתי-הכנסת הקדומים בגליל, ואילו בשלב המאוחר הועתקה הכניסה לצד שכנגד, ובמקומה הותקן ארון-הקודש, לראשונה במקום קבוע. היה זה חדר ריבועי, שקדם, כפי הנראה, לגומחה (אפסיס) שבה הותקן ארון-הקודש בבתי-הכנסת המאוחרים של ארץ-ישראל.

הפסיפס שנחשף בבית-הכנסת משכבה ו' עשוי ברוח האמנות הרומית-ביזאנטית של התקופה, והוא המהודר שבפסיפסי בתי-הכנסת בארץ-ישראל. גלגל-המזלות שלו הוא הקדום ביותר שנמצא עד כה בארץ. הכתובות היווניות, המונות את מייסדי בית-הכנסת ומזכירות תחילה את נשיאי הסנהדרין, תורמות תרומה נכבדה לידיעותינו על יהדות התקופה.

לאור העובדה שבשני שלביה של שכבה ו' נמצאו יסודות הידועים לנו מבתי-הכנסת הקדומים והמאוחרים של ארץ-ישראל — יש לייחס את בית-הכנסת של שכבה זו לתקופת-המעבר בתולדות בתי-הכנסת בארץ, כלומר, למאה הג'—הד' לספה"ע. בבתי-הכנסת המאוחרים (שכבה ז') הם דוגמה מאלפת של ארכיטקטורה יהודית בימי השלטון הביזאנטי ובראשית השלטון הערבי, בהיותם קשורים קשר אורגאני במתאר העיר ובביצורה. אכן, הממצאים בהם מרחיבים את ידיעותינו על המנהגים השונים שרווחו בבתי-הכנסת במאות הו'—הה' לספה"ע.

תגליות חדשות בבית-שאן היהודית

מ א ת

נ ח מ י ה צ ו ר י

עד קום המדינה היה ידוע רק הפץ אחד מבית-שאן התלמודית: לוחית-שנתב, שפורסמה בידי פרופ' אבי-יונה. עם קימום בית-שאן כיישוב יהודי נתגלו ממצאים מרובים רבי-עניין, אך כאן נעמד על שניים מהם בלבד: בית-הכנסת העתיק וביה ליאונטיס.

בית-הכנסת העתיק. — בית-כנסת זה, שנתגלה בשנת 1962, עשוי בצורת באסיליקה כעלת שלוש פתחים במזרח. כיוונו מצפון-מערב לדרום-מזרח, כמו בכל בתי-הכנסת שבמרחב הדיקאפוליס. רצפת בית-הכנסת עשויה חמישה ספינים. נושאי הציורים שעל ארבעה מהם מזכירים את הציורים בבית-הכנסת באפאמאיה, המיוחס למאה הד'. בציורים שלפנינו משולבות צורות הנדסיות רבות. בין השאר ראוי להזכיר ציור הדומה לציורים שנמצאו במגזר "אימהוף" ובגרש, אלא שזרועות הצלבים שבציורנו נעשו בגוונים שונים. במרכז כל אחד מארבעת הציורים האמורים מתוארים

הכינוס הכ"ב לידיעת הארץ

סירות שנשתבחה בהם ארצנו. במרכז הספין העליון שני היכלות זה בתוך זה, ולצדם, מימין ומשמאל, מנורה, מחתות, שופרות וכוכבים. ברצפות הפסיפס של החדרים שליד בית-הכנסת נמצאו שתי כתובות, האחת ביוונית והאחרת בשומרנית. בכתובת היוונית נזכרים שמותיהם של שני האומנים שעשו את רצפת בית-הכנסת בחפצי-בה. בית ל י א ו ג ט י ס. — זהו בית-מגורים גדול, שנתגלה בשלהי שנת 1964, אגב חפירת יסודות לגן-ילדים בשיכון א'. רצפת הטרקלין מכוסה פסיפס גדול, שמידותיו 3.2×8.0 מ'. הכתובת היוונית שבמרכז הפסיפס מעידה, שהבית נבנה בידי היהודים ליאוגטיס ויונתן אחיו, ככל הנראה בראשית המאה ה' לספה"ג. הכתובת דומה מאוד לזו שנמצאה בבית-הכנסת בחמת-טבריה. בספין העליון של הפסיפס מתוארת פגישת אודיסיוס עם אחת הסירנות ואודיסיוס הכבול אל תורן האנייה, ואילו בספין התחתון מתואר אל הנילוס, ולידו אנייה, בית-כנסת ונילומטר. מעל הספין מופיע השם אלכסנדריה.

חדשות בנומיוסמאטיקה של ארץ-ישראל *

(מיטבעת צור — המקור העיקרי בימיקדם של מטבעות-כסף בארץ-ישראל)

מ א ת

א ר י ה ק י נ ד ל ר

נדונים כאן בעיקר המטבעות שנמצאו על פני תל אל-פוח'אר, התל הקדום של עכו. בשלוש השנים האחרונות נתגלו הרבה מטבעות-כסף זעירים מן המאה ה' לספה"ג שנטבעו במיטבעות פיניקיות וקיליקיות. אך בעיקר בצור. בין השאר נמצא מטמון של 25 מטבעות-כסף זעירים שנטבעו בצור או בעכו. נמנים הם עם טיפוס הינשוף/סוס-הים, טיפוס ששימש נושא לדיוגים מרובים. הבעיה העיקרית הכרוכה במטבעות אלה היא זמן הטבעתם. על מרבית המטבעות מופיע תאריך: מספרים כגון 1, 2, 10 ו-25. לאלה אפשר להוסיף את התאריכים 24 ו-26, המופיעים על מטבעות שנמצאו באותו האתר, אף-כי לא במטמון שלנו. חוקרים שונים הביעו את הסברה, שמטבעות אלה הם פוסט-אלכסנדרוניים (הוצעו לא פחות משש תקופות לתאריכים הנ"ל), אך המטמון שנתגלה בתל אכור-האם והמטמון הקטן שלנו מפריכים סברה זו. בשני המטמונים יש רק מטבעות מן הטיפוס הצורי של הינשוף. אילו הוטבעו מטבעות אלה אחרי שנת 332 — היו צריכים להימצא ביניהם גם מטבעות פוסט-אלכסנדרוניים, שכן בתקופה זו נטבעו אלה כשפע בצור, עכו וכו'.

אין ספק, שהטיפוס הצורי של הינשוף נטבע בהשפעה מצרית. מטעמים מוניטאריים גאלצו אנשי צור להטביע "ינשופים", הואיל ו"ינשוף אתונה" היו המטבע הקשה של המזרח התיכון. אולם הינשוף הצורי הוא גם הסימן ההירוגליפי ל"om, שאליו

* הנוסח המלא של ההרצאה יפורסם בקובץ ארץ-ישראל, ח (ספר סוקגיק).

ניתוספו סימנים היירוגליפיים אחרים, כגון הקרס (*hk*), שפירושו לשלוט, היינו, סימן המלוכה) ומחבט הדיש (*hw*, שפירושו למשול). השפעה מצרית זו הגיעה לשיאה בין כיבוש צור בידי החו מלך מצרים בשנת 364 לפסה"נ ובין נסיגת בנו נחחנבו הב' בשנת 346 לפסה"נ. כן ראוי לציין, שהמטבע היחיד שעליו מופיעים סימנים היירור גליפיים (*nb nfr*, שפירושו "זהב טוב") נטבע במצרים, על-ידי אותו נחחנבו הב' (359—343 לפסה"נ). גם שני נימוקים אלה מצביעים על כך, שהטיפוס הצורי של הינשוף נטבע בתקופה הפריאלכסנדרונית.

מספר רב של מטבעות בודדים שנמצאו על פני הקרקע ונרכשו על-ידי מוזיאון קדמון למטבעות הרחיבו את ידיעותינו על המטבעות הצוריים. שכן הוסיפו לטיפוסים הידועים לנו טיפוסים וצורותיטיפוסים חדשים. נתברר, כי לאמיתו של דבר המטבעות הקטנים ביותר שהיו ידועים לנו עד כה אינם הקטנים ביותר, שכן נמצאו מהם חצאים. שבזהם הוחלף סוסיהים בדולפיין, המציין אלג'וכון את מחצית הערך. אף יש שבמקום הינשוף בא ראש של איל, דבר המצביע על קשריה המוניטאריים של צור עם הערים הפיניקיות בקפריסין, כגון סאלאמיס.

מלבד מטבעות-הכסף הזעירים הנזכרים נמצאו מטבעות-ברונזה זעירים שלא היו ידועים עד כה. על טיפוסים אלה, שאין בהם כתובת, מופיעים עור של אריה וקונכייה. על מטבע אחד מופיע עור של אריה יחד עם סוסיהים. עור האריה רומז על היראקלס-מלך-קרת, האל הראשי של צור. במטבעות מסוג זה מתוארת על-פירורב מלאכתו הראשונה של היראקלס: הריגת האריה של נימאה. במטבעות צור הרמז לכך הוא עור האריה, או האלה וכפות האריה הכרוכות על צווארו של מלך-קרת. הקונכייה, המסמלת את תעשיית-הארגמן המפורסמת של צור, היתה סימן-הטביעה של העיר מאז החלה להטביע מטבעות.

העיר הפיניקית החשובה צור, מרכז-התעשייה הגדול של אריגים, ארגמן, זכוכית ומחכת, עיר-האם של קרת-חדשה, השפיעה ללא ספק השפעה רבה על משק הכספים בצפונה של ארץ-ישראל בתקופה הפרסית. בדרום הארץ, לעומת זה, נטבעו על-פירוב מטבעות מן הטיפוס היווני-פיניקי במיטבעות מקומיות. עם זאת מעידים הממצאים הנזכרים, כי רבה היתה השיבותה של צור בסחר הבינלאומי, ולא ייפלא אפוא, שנטבעו מטבעות משותפים לצור ולעכו, שהיתה עדיין עיר פיניקית בימים ההם.

למעלה מארבע מאות שנה היתה צור אחד המקורות העיקריים של מטבעות בארץ-ישראל, הממצאים בארץ-ישראל יש בהם כדי להעיד, שלא רק בתקופה הפרסית היו מטבעות צור אמצעי-התשלום העיקריים בארץ-ישראל, שכן גם המטבעות המלכותיים מכסף ומברונזה שנטבעו בית-תלמי ובית-סלבקוס במאות הג' והב' לפסה"נ מוצאם מצור. בשנת 125/6 לפסה"נ, עם ירידת ממלכת הסלבקים, החלה צור לטבוע באופן עצמאי שקלים וחצאי-שקלים של כסף. בעיני היהודים היתה השיבותה של מטבעות אלה כה רבה, עד שקבעו, שנטבע של מחצית השקל הוא המטבע הסטאנדרטי לתשלום תרומת הקודש, על-אף הסמלים הפאגאניים (מלך-קרת והנשר) שעליו. בשנת 60

הכינוס ה"ב לידיעת הארץ

לספה"ג, בערך, נפסקה בצור טביעת המטבעות האלה, אולם זמן קצר לאחר־מכן קמה בה מיטבעת רומית חשובה, שבה נטבעו טיטראדראכמות רומיות עד אמצע המאה הג', בארץ־ישראל נמצאו מטבעות־ברונזה רבים שנטבעו בצור בין המאה הא' לפסה"ג ובין המאה הא' לספה"ג, ובכך עדות נוספת, שגם המטבעות הצוריים הקטנים יותר היו נפוצים מאוד.

מר אבירם, שניהל את המושב האחרון, נעל את הכינוס בדברי־תודה למרצים, למדריכים ולמארגנים, כל ההרצאות לוו בשקופיות, כן הוסרט באחד המושבים יומן־קולנוע, ובו ברכתו של פרופ' ו. ס. אולברייט לפתיחת מוזיאון ישראל.